

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA BOLALAR
PSIXOLOGIYASIDA KUZATUV, EKSPREMENT, TEST, SO'ROV,
PROYEKTIV METODLARINING O'RNI.**

Akramova Sabrina Sunatillo qizi

Navoiy inovatsiyalar Universiteti

Maktabgacha talim yo'nalishi 1-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Qahharova Malika Lutfullo qizi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida (MTT) bolalar psixologiyasini tizimli o'rganish, ularning individual-psixologik xususiyatlarini aniqlash va to'g'ri tashxis qo'yishda qo'llaniladigan asosiy metodlarning o'rni hamda ahamiyati yoritilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixik rivojlanish darajasini aniqlashda an'anaviy metodlar bilan bir qatorda, bolaning yashirin his-tuyg'ulari, ichki qo'rquvlari va subyektiv kechinmalarini ochib beruvchi proyektiv metodlarning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada tabiiy kuzatuv, eksperiment va test metodlarini amaliyotda o'zaro uyg'unlikda qo'llash hamda ota-onalar va tarbiyachilar o'rtasida so'rovnomalar o'tkazish orqali eng ishonchli, haqiqiy natijalarga erishish strategiyalari asoslab berilgan. Tadqiqot yakunida MTT amaliyotchi psixologlari va pedagoglari uchun bolalar ruhiyatini majmuali (kompleks) tashxis qilish bo'yicha uslubiy tavsiyalar taqdim etilgan.*

Аннотация. *В данной статье освещаются роль и значение основных методов, используемых для систематического изучения детской психологии, определения индивидуально-психологических особенностей и правильной диагностики в дошкольных образовательных организациях (ДОО). Наряду с традиционными методами определения уровня психического развития детей дошкольного возраста, анализируются особенности проективных методов, раскрывающих скрытые чувства, внутренние страхи и субъективные переживания ребенка. Также обоснованы стратегии достижения наиболее надежных и достоверных результатов путем гармоничного сочетания методов естественного наблюдения, эксперимента и тестирования на практике, а также проведения опросов среди родителей и воспитателей. В заключение исследования представлены методические рекомендации для практикующих психологов и педагогов ДОО по комплексной диагностике детской психики.*

Ключевые слова: *дошкольная образовательная организация, детская психология, эмпирические методы, наблюдение, эксперимент, тест, опросник, проективные методы, психодиагностика.*

Abstract. *This article highlights the role and significance of the main methods used for the systematic study of child psychology, identification of individual psychological characteristics, and correct diagnosis in preschool educational organizations (PEO).*

Along with traditional methods for determining the level of mental development in preschool children, the specifics of projective methods that reveal hidden feelings, internal fears, and subjective experiences of a child are analyzed. Furthermore, strategies for achieving the most reliable and valid results through the harmonious integration of natural observation, experiment, and testing methods in practice, as well as conducting surveys among parents and educators, are substantiated. In conclusion, methodological recommendations are provided for practicing psychologists and educators of PEOs regarding the comprehensive diagnosis of the child's psyche.

Keywords: *preschool educational organization, child psychology, empirical methods, observation, experiment, test, questionnaire, projective methods, psychodiagnostics.*

Maktabgacha ta'lim yoshi (3–7 yosh) inson shaxsining poydevori shakllanadigan, uning ijtimoiy, hissiy va intellektual salohiyati jadal rivojlanadigan eng muhim davr hisoblanadi. Aynan shu bosqichda bolaning ruhiy dunyosida dastlabki murakkab jarayonlar, xarakter xislatlari va atrof-muhitga bo'lgan munosabat tizimi qaror topadi. Zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlarida (MTT) ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish va har bir bolaning individual rivojlanish trayektoriyasini belgilash uzluksiz hamda to'g'ri yo'lga qo'yilgan psixodiagnostikani talab etadi. Biroq, maktabgacha yoshdagi bolalar psixikasini o'rganish o'ziga xos murakkabliklarga ega. Kichik yoshdagi bolalar o'zlarining ichki kechinmalari, yashirin qo'rquvlari, distress yoki nizoli holatlarini kattalardek nutq orqali aniq tahlil qilib, ifodalab bera olmaydilar. Bu holat amaliyotchi psixolog va pedagoglar oldiga faqatgina an'anaviy va quruq testlar bilan cheklanib qolmasdan, balki keng qamrovli metodologik vositalardan foydalanish vazifasini qo'yadi. Shuning uchun MTT muhitida bolaning tabiiy holatini aks ettiruvchi kuzatuv, uning imkoniyatlarini sinovchi eksperiment, standartlashtirilgan testlar, ijtimoiy muhitni tahlil qiluvchi so'rovnomalar hamda bolaning ongsiz ichki dunyosiga yo'l ochuvchi proyektiv metodlarning o'rni o'ta dolzarb. An'anaviy ravishda tadqiqot metodlari asosiy va yordamchi metodlarga ajratiladi. Asosiy metodlar-kuzatish va eksperiment-bola taraqqiyoti haqida ishonchli malumot bera oladi. Yordamchi metodlar-test, so'rov, faoliyat mahsullarini o'rganish- tasvirlovchi ma'lumot berib bu malumot asosida faqatgina taxminlarni ilgari surish mumkin bo'ladi.

Kuzatish-psixologik tadqiqotning asosiy empirik metodlaridan biri bo'lib, psixik hodisalarni maqsadga muvofiq va tizimli ravishda idrok etishga asoslangandir. Kuzatish - tadqiqot vazifalaridan kelib chiqib maxsus tashkil etilgan idrok jarayonidir. Kuzatish quyidagi talablarga javob berishi kerak:

1. Kuzatishdan oldin uning maqsadi aniq belgilanishi kerak: bola bola psixikasi, xulq-atvori va faoliyatining qaysi tomonlari kuzatilishini aniqlashtirish lozim.
2. Kuzatish ob'ektiv bo'lishi kerak: kuzatishda faqat u yoki bu holat, hodisani qayd etish, uni sub'ektiv talqin etishga o'tmaslik lozim.
3. Kuzatish muntazam katta vaqt oraliqlarisiz o'tkazilishi kerak.

4. Kuzatish shunday o'tkazilishi kerakki, bola uning kuzatilayotganini bilmasligi lozim. Kuzatishni amalga oshirayotgan tadqiqotchi kuzatilayotgan hodisalarni tez qayd eta olish mahoratiga ega bo'lishi zarur.

Kuzatishning quyidagi turlari mavjud:

- a) ichki kuzatish, tashqi kuzatish va kiritilgan kuzatish;
- b) standartlashtirilgan va standartlashtirilmagan kuzatish;
- c) frontal va tanlanma kuzatish.

Kuzatish metodining asosiy kamchiligi shundaki, unda kuzatilayotgan hodisalarga faol ta'sir ko'rsatish, ulami o'zgartirish, lkuzatish amalga oshirilgan vaziyatni xuddi shunday ko'rinishda qaytadan yaratish imkonsidir. Shunga qaramay bu metod haligacha asosiy psixologik metodlardan biri bo'lib kelmoqda.

Eksperiment - ilmiy bilishning asosiy metodlaridan biri. Uning

kuzatishdan asosiy farqi shundaki, unda tadqiqotchi o'rganilayotgan vaziyatga faol ta'sir ko'rsatadi, bir yoki bir necha o'zgaruvchilar ! bilan mani pulyatsiyani amalga oshiradi. Eksperimentda psixik xususiyatlar maxsus sharoitlarda o'rganiladi. Eksperimentning ikki turi farqlanadi: laboratoriya eksperimenti va tabiiy eksperiment. Laboratoriya eksperimenti maxsus jihozlangan joylarda, qattiq nazorat ostida amalga oshiriladi. Tabiiyekspirement chog'ida esa sinaluvchi eksperiment ob'ekti ekanini bilmaydi. Bu holat laboratoriya eksperimentida vujudga keladigan emotsional zo'riqish, tadqiqot natijalarini o'zgartirib yuborishga intilish kabi sinaluvchiga xos xususiyatlarni bartaraf etish imkonini beradi. Masalan, maktabgacha yoshdagi bolaning xotirasini o'rganish uchun uni alohida xonaga olib chiqib, shu yerda unga bir qator so'zlarni o'qib berib, so'ngra qaytarishni talab qilish mumkin. Ammo mazkur sharoit bola uchun odatiy emas. Shuning uchun bolaning ichki emotsional zo'riqishi (xavotirga tushishi, shubhalana boshlashi va hokazo) unga topshiriqni imkoniyatlari darajasida boshlashi uchun yo'l qo'ymaydi. Demak, eksperimentdan olingan natijalarni haqqoniy deb bo'lmaydi. Bordi-yu, bola bilan o'yin o'ynab, unga xaridor rolini berib aytilgan narsalarni "do'kondan" xarid qilish vazifasi topshirilgan bo'lsa, u olib kelgan narsalariga qarab nimani eslab qolganini, nimani unutganini aniqlash qiyin emas. Demak, shunday shaklda tabiiy eksperiment natijalari ancha haqqoniy bo'ladi. Eksperimental tadqiqotni tashkil etish va amalga oshirishda bir qator talablarga rioya qilish kerak. Ushbu talablar G. U. Uruntayeva va YU.A.Afonkina tomonidan tizimlashtirilgan bo'lib, ular quidagilardan iborat:

1. Rejalashtirish bosqichida tadqiqot maqsadini, sinaluvchilar tarkibini aniq belgilash, eksperimentda ishlatiladigan usullar, eksperimentni o'tkazish sharoitini (joy va vaqtini) aniqlashtirish, barcha sharoitlarni oldindan yaratib qo'yish zarur.

2. Eksperimentni o'tkazish jarayonida tadqiqotda ishtirok etayotgan bola bilan o'zaro ishonchga asoslangan munosabatni o'rnatish muloqotga do'stona, iliq ohang baxsh etish, bolani o'z oldiga o'tqazish, bolaning xatolariga ortiqcha e'tibor bermaslik, sinov sur'atlarini bolaning individual-psixologik xususiyatlariga moslashtirish zarur.

Bola bilan o'tkazilayotgan eksperiment uzoq davom etmasligi, unga eksperiment jarayonida o'zgarishlar kiritmaslik kerak. Odatda eksperimentda tadqiqotchidan tashqari eksperiment bayonnomasini to'ldiruvchi shaxs ham ishtirok etadi. Eksperimentning yana ikki turi-aniqlovchi eksperiment va shakllantiruvchi eksperiment ham farqlanadi. Aniqlovchi eksperimentda bola psixik taraqqiyotiga xos muayyan xususiyatlar qayd etiladi. Masalan, ota-onalar o'rtasidagi nizolarning bola emotsional holatiga ta'sirini aniqlash mumkin. Buning uchun nizoli oilada voyaga etayotgan bolalami aniqlash va ularning emotsional holatini o'rganish hamda olingan natijalami boshqa bolalarning natijalari bilan solishtirish kerak bo'ladi. Solishtirish natijalari shunday hodisa-otonalarning o'zaro nizosi va bola emotsional rivojlanishi o'rtasida aloqadorlik mavjudligini ta'kidlaydi. Shakllantiruvchi eksperimentda sinaluvchiga faol ta'sir ko'rsatilishi oqibatida unda ro'y beradigan o'zgarishlar aniqlanadi. Masalan, ota-ona o'rtasidagi munosabatlarning yaxshilanishi bola emotsional holatga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlash mumkin. Buning uchun ota-onasi o'rtasidagi munosabat yaxshilangan bolalar emotsional sohasiga xos xususiyatlar bilan ota-onasi o'rtasidagi munosabat nizoli bo'lib qolayotgan bolalar emotsional xususiyatlarini o'zaro solishtirish yoki bolaning avvalgi emotsional xususiyatlari bilan keyingilarini o'zaro qiyoslash kerak. Shuningdek, ayrim hollarda nazorat eksperimenti ham farqlanadi. Bu eksperiment ko'p jihatdan aniqlovchi eksperimentga o'xshab ketadi. Uni o'tkazishdan ko'zlangan maqsad faol ta'sir ko'rsatilgan guruhdagi o'zgarishlarda aynan ta'sirning roli qanday bo'lganini aniqlashdan iborat. Buning uchun faol ta'sir ko'rsatilgan guruh bilan hech qanday ta'sir ko'rsatilmagan nazorat guruhining natijalari o'zaro solishtiriladi. Agar o'rtadagi farq ancha sezilarli bo'lsa, demak, birinchi guruhdagi o'zgarishlarga aynan o'tkazilgan ta'sir sabab bo'lgan degan xulosaga kelinadi.

So'rov -tadqiqotchi va respondentning bevosita yoki bilvosita o'zaro muloqoti davomida birlamchi verbal axborot yig'ishga yo'naltirilgan metod. So'rov anketa yoki intervyu shaklida o'tkazilishi mumkin. Anketa yordamida so'rov o'tkailganda sinaluvchi yozma savollarga, intervyuda esa og'zaki savollargajavob qaytaradi.

So'rov quyidagi bosqichlarga bo'linadi:

1. "Epigraf". Bunda sinaluvchining fikrlari muayyan yo'nalishga solinadi, sinaluvchilar savollarga javob berishga undaladi.

2. "Ko'rsatma". Bunda sinaluvchiga so'rov jarayonida savollarga qanday javob qaytarish, undan olingan ma'lumotlar nima maqsadda ishlatilishi haqida ma'lumot beriladi.

3. "So'rovga moslashish". Bunda sinaluvchi savollargajavob berishga yo'naltiriladi, unda o'ziga nisbatan ishonch hosil qilinadi, u bilan o'zaro ishonchga asoslangan munosabat o'rnatiladi, unda savollarga o'zing xoxlaganday javob qaytarish mumkin, degan taasurot hosil qilinadi. Buning uchun so'rovda dastlab emotsional-neytral, oson, umumiy savollar beriladi.

4. "Maqsadga erishish". Bunda zarur bo'lgan asosiy ma'umotlar qo'liga kiritiladi. Buning uchun ushbu bosqichda tadqiqotchi uchun ham, sinaluvchi uchun ham muhim bo'lgan savollar beriladi.

5. "Zo'riqishni bartaraf etish". Bunda so'rovdagi masalalar va savollar xususida, butun so'rov jarayoni haqida yig'ilgan hissiyotlar bartaraf etiladi. Buning uchun so'rov so'ngida nisbatan oson, ijobiy emotsional savollar berilishi, masalan, sinaluvchining ijtimoiy demografik xususiyatlari haqidagi savollar berilishi mumkin.

Sinaluvchiga beriladigan savollar bir-biridan alohida va ajralgan emas. Vlar yaxlit bir zanjirning halqalaridir. So'rovdagi bir savol keyingisi bilan bog'liq holda idrok etiladi. Shu tufayli quyidagi holatlarga so'rov jarayonida alohida e'tibor berish lozim:

I. Bir savol va unga beriladigan javob keyingi savollarga beriladigan javoblarga ta'sir o'tkazmasligi kerak.

2. Muayyan savoldan keyingi savol umuman boshqa mavzularga o'tib ketgan bo'lmashligi, bir savoldan boshqasiga o'tishda mavzu keskin o'zgartirilmasligi lozim.

3. Savollarning tashqi ifodalanishi sinaluvchilarni u bilan ishlashga jalb eta olishi kerak (simmetrik to'g'ri bo'lishi, yozuv yoki og'zaki murojaat orqali beriladigan savollar chiroyli va tushunarli bo'lishi zarur).

4. Sinaluvchilarning individual xususiyatlari va so'rovning uzunligi bir-biriga mos bo'lishi (masalan, ota-onalar bilan so'rov o'tkazishda 5-6 savoldan iborat kichik anketalardan foydalanish)zarur.

5. So'rov so'ngida sinaluvchiga minnatdorchilik va tashakkur izhor etilishi - "Javoblaringiz uchun tashakkur" , "Yordamingiz uchun rahmat" kabi ifodalarning keltirilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Proektiv metod - shaxsni o'rganish metodlaridan biri. Unda shunday eksperimental vaziyatlar yaratiladiki, bu vaziyatlar sinaluvchilar tomonidan talqin etilishi mumkin bo'ladi. Aynan sinaluvchining bergan talqinini tahlil etish orqali uning shaxsi haqida muayyan xulosalar chiqariladi. Chunki muayyan eksperimental vaziyatni talqin etar ekan proeksiya mexanizmi tufayli sinaluvchi o'z ichki kechinmalari, o'y-xayollari, orzulari, qo'rquv va xavotirlarini tashqariga chiqaradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlaganda qo'llaniladigan odatdagi proektiv metodikalar quyidagilardan iborat: "Bola appertseptsiya testi", "Oilaviy ustanovkalaming Jekson testi", "Dyuss ertaklar metodikasi" va hokazolar. Ushbu metodikalarni qo'llash asosan individual ish jarayonida amalga oshirilib, ancha ko'p vaqt talab etadi. Proektiv metod asosida o'tkazilgan tadqiqot natijalarini talqin etishda tadqiqotchidan katta mahorat talab qilinadi.

Faoliyat mahsulini o'rganish metodi.

Faoliyat mahsulini o'rganish orqali maktabgacha yoshdagi bolalarni o'rganish haqida gap ketganda birinchi navbatda, bolalarning tasviriy faoliyati mahsullarini man qilish nazarda tutiladi. Shu tufayli tasviriy faoliyat mahsulotlarini o'rganishda asoslangan metodlar o'z nomi bilan grafik metodlar deb ataladi. "Grafik metodlar" o'z ichiga rasm chizish metodikalari - "Odamni chizgin", "Avtoportret", "Erkin mavjudagi surati",

"Dunyo surati", "Oila rasmi", "Oilaning kinetik surati", "Uy, daraxt, odam"- "Geometrik shakllardan odam rasmini yig'ish", "Daraxt" grafik testi, "Grafik diktant" va boshqalarni oladi.

Test - shaxsga xos muayyan psixologik sifatning rivojlanish darajasini o'lchash uchun xizmat qiladigan topshiriqlar yig'indisi. Test metodida muayyan standart topshiriq va vaziyatlar (testlar) qo'llaniladi. Ushbu metod bir qator ustun tomonlarga ega: tadqiqotni sinaluvchilarning katta guruhi bilan o'tkazish mumkin; natijalarni hisoblash va qayta ishlash ancha yengil va sodda. Metodning asosiy kamchiligi shundaki, u bolaning kelajakdagi rivojlanishi haqida ma'lumot berolmaydi. Psixologiya fanida hozirda maktabgacha yoshdagi bola shaxsiga xos xususiyatlar, uning emotsional-irodaviy sohasiga xos sifatlar, motivatsion sohasiga tegishli xususiyatlar, individual-tipologik xususiyatlar, bolaning bilish jarayonlariga xos xususiyatlarni aniqlaydigan maxsus test to'plamlari mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Z. Nishonova, G. Alimova Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi.